

Perspektiv på politisk idéhistoria

Redaktörer
Hjalmar Falk
My Klockar Linder
& Petter Tistedt

Södertörns högskola
(Södertörn University)
Biblioteket
SE-141 89 Huddinge

www.sh.se/publications

© Författarna

Omslag: Jonathan Robson
Grafisk form: Per Lindblom & Jonathan Robson

Tryck: E-print, Stockholm 2023

Södertörn Studies in Intellectual and Cultural History 9
Södertörn Academic Studies 93
ISSN 1650-433X
ISBN 978-91-89504-34-9 (tryck)
ISBN 978-91-89504-35-6 (digital)

De offentliga minneskulturernas politik

Stora män och vanliga kvinnor i det svenska 1930-talet

Magnus Rodell

Great Men Theory: Stora män som politik

I de offentliga minneskulturer som formulerats och skapats i Europa alltsedan 1800-talets mitt finns det vissa återkommande och fortfarande dominerande inslag.¹ Ett av dessa är framlyftandet av stora män. De stora männen återfanns i allt från olika typer av museer och porträttgallerier till teaterpjäser, biografiska texter och monument. Bland dessa minnesformer utmärktes statyer och monument av att de var tänkta att efter avtäckningen fortsätta att existera för framtida generationer, väl synliga på offentliga platser. Denna artikel handlar om relationerna mellan monument, medier, minne och politik. Särskilt handlar det om hur stora män och anonyma kvinnor framställdes i offentliga minnesmanifestationer under 1930-talet.

I detta kapitel anläggs ett offentlighets- och mediehistoriskt perspektiv på politik. Genom detta perspektiv blir det möjligt att rikta fokus mot händelser och meningsproduktion som vanligen inte studerats inom en mer traditionell politisk idéhistoria. Perspektivet gör det också möjligt att synliggöra hur män och kvinnor

¹ Högtidligheterna i Göteborg utgör fokus för den första fallstudien i projektet "Sorgehantering, slagfält och högtider: Pressen som meningsproducent under svensk mellankrigstid" som finansierats av Ridderstads stiftelse för historisk grafisk forskning och till vilken jag i detta sammanhang vill rikta ett stort tack!

symboliskt tillskrevs olika roller under 1930-talet och hur sociala hierarkier och nationella gemenskaper formerades genom offentliga minnesmanifestationer. Med detta angreppssätt synliggörs hur offentliga manifestationer – i en mer generell mening – utgör en central del i en bredare samhällelig cirkulation av politiska attityder, föreställningar och idéer. Perspektivet knyter an till historisk forskning som intresserat sig för hur politiskt brännbara frågor medialt kommunicerats.²

Vad gäller stora män och monument är det i ett svenskt sammanhang möjligt att dra en linje från avtäckningen av Karl XIV Johans ryttarstaty i Stockholm 1854 till invigningen av Zlatanstatyn i Malmö 2019. I båda exemplen – hur olika de än kan tyckas – är det just stora män som görs till samlande symboler för nationen och de varierande kollektiva gemenskaper som framställts inom dess ram. De stora männen i brons har offentligt trätt fram i olika roller – kungar, politiska och militära ledare, frihetskämpar, författare, vetenskapsmän, skeppsredare och efterhand även idrottsmän.³

Fram till åren mellan världskrigen framställde offentliga monument nästan aldrig så kallade vanliga människor. Under sekler korresponderade de storheter som gjöts i brons runt om i Europa med en historiesyn där stora män sågs som centrala och drivande i historien. En av förespråkarna för det som i efterhand

² Se exempelvis Mats Jönsson & Pelle Snickars (red.): *Medier och politik. Om arbetarrörelsens mediestrategier under 1900-talet* (Stockholm, 2007); Patrik Lundell, "Nyκτηhetsfrågans mediala förutsättningar och karaktär" och Jonas Harvard: "Medial mobilisering. Representationsreformen och opinionsstormen", båda i Patrik Lundell & Jonas Harvard (red.): *1800-talets mediesystem* (Stockholm, 2008); Sofi Qvarnström: "År mediet retoriken? Medieringen av skogsfrågan under år 1894" i Marie Cronqvist, Patrik Lundell & Johan Jarlbrink (red.): *Mediehistoriska vändningar* (Lund, 2014).

³ Se exempelvis Katharyne Mitchell: "Monuments, memorials and the politics of memory" i *Urban geography* 24:3 (2003), 456; Ludmilla Jordanova: "Science and nationhood. Cultures of imagined communities" i Geoffrey Cubitt (red.): *Imagining nations* (Manchester, 1998), Merritt Roe Smith: "Technological determinism in American culture" i Merritt Roe Smith & Leo Marx (red.): *Does technology drive history? The dilemma of technological determinism* (Cambridge, 1994).

kallats "Great Men Theory" var historikern Thomas Carlyle.⁴ Grundtanken här är att världshistorien utgörs av en samling biografier som tillhör stora män. De stora männens betydelse för Carlyle uttrycktes i verk som *On heroes, heroworship, and the heroic in history* (1841). Han var också en av de drivande i grundandet av National Portrait Gallery som öppnade i London år 1856. Här kunde en större publik möta och inspireras av porträtt av militärer och statsmän.⁵

Trots att det redan i Carlyles samtid fanns kritiker av hans betoning på de stora männens avgörande roll i historien utgjorde detta en populär teori för att förstå historisk förändring och ledarskap fram till 1900-talets mitt.⁶ Synsättet resulterade förstas i starkt exkluderande mekanismer. Då utveckling och framsteg menades förutsätta bemärkta män utgjorde ett fokus på dessa – både i historieskrivning och i monumentkonst – en självklarhet. I nationers symboliska formering fick sålunda stora män framträdande roller. Detta gällde inte bara de som gjöts i brons utan i lika hög grad de som initierade och drev staty- och monumentprojekten. Även de samtida män som spelade centrala roller vid de högtidliga invigningarna omnämndes i mediernas skildringar. Historikerna Emily Weidenmüller et al. menar att "history inscribed in the landscape most often reflects those with the power to inscribe and naturalize their experience into that landscape".⁷

Fram till ungefär 1850 var det framför allt kungar som blev föremål för olika statyprojekt. Från mitten av 1800-talet började även vetenskapsmän, författare och militärer framställas i monumentkonsten. Några decennier in på 1900-talet var turen kom-

⁴ Jfr Chris Haffenden: *Every man his own monument. Self-monumentalizing in romantic Britain* (Uppsala, 2018), 199, 206–207.

⁵ Tristram Hunt: "History used to be the study of great men. Now it's of everyman", *The Guardian* 21/11 2010.

⁶ För kritiken av Carlyle se exempelvis Robert A Segal (red.): *Hero myths. A reader* (Oxford: 2000), 3.

⁷ Emily Weidenmüller, Taylor Williamson, Courtney Leistesnider & John C. Finn: "History in stone. Gender and the naturalizing power of monuments in southeastern Virginia" i *Southeastern geographer* 55:4 (2015), 435.

men till centrala figurer inom den svenska sjöfarten, något som kommer att diskuteras i det som följer.

Det politiska i offentliga monument och 1930-talets dagspress

I det följande kommer jag att diskutera hur det är möjligt att förstå politik som något som dels historiskt formerats genom olika offentliga manifestationer och dels cirkulerats genom en uppsättning olika medier, framför allt dagspressen. I kapitlet analyseras den politik som inryms i det offentliga hyllandet av det förflutnas omhuldade gestalter och stora personligheter. Under 1930-talet blev även vanliga människor och anonyma kvinnor en del av Sveriges monumentlandskap. Spänningsfältet mellan dessa kommer att analyseras och synliggör hur de samhällliga förändringar Sverige genomgick under 1930-talet också manifesterades offentligt. Historikern John R. Gillis konstaterar i ett sammanhang att olika minnesaktiviteter ("commemorative activity") per definition är politiska och sociala "for it involves the coordination of individual and group memories".⁸ I det följande handlar det alltså om politik som något bredare än en traditionell förståelse där partier, parlament och beslutsprocesser stått i fokus. Politik blir här det som görs och cirkulerar via offentliga minnesmanifestationer och dagspressens meningsproduktion.

Offentliga manifestationer har i alla tider varit resurskrävande, ofta väl planerade och genomförda av intressen, idéer, visioner och föreställningar, något som också synliggjorts och diskuterats i de senaste decenniernas humanvetenskapliga forskning.⁹ Den

⁸ John R. Gillis: "Introduction" i John R. Gillis (red.): *Commemorations. The politics of national identity* (Princeton, 1994), 5.

⁹ Ett pionjärverk i detta sammanhang är Peter Burke: *En kung blir till. Myter och propaganda kring Ludvig XIV* (1992; Stockholm, 1996). Se även exempelvis Andreas Nyblom: *Ryktbarhetens ansikte. Verner von Heidenstam, medierna och personkulten i sekelskiftets Sverige* (Malmö, 2008); Patrik Lundell: *Attentatet mot Hiertas minne. Studier i den svenska pressens mediehistoria* (Stockholm, 2013); Adam Hjørthén: *Cross-border commemorations. Cele-*

politik jag menar opererade i de sammanhang som diskuteras i denna forskning handlar i hög grad om hur olika aspekter av det förflutna laddades med betydelser som ofta knöts till samtida förhållanden. Vad som framställdes i minnesmanifestationerna var verksamheter, företeelser och personer som i samtiden sågs som drivande i nationens utveckling och framtid.

Under 1800- och en stor del av 1900-talet tilldrog sig invigningar av statyer och monument ett särskilt intresse i samtidens medier. Invigningarna var nästan alltid inriktade på manliga gestalter. Detta gör invigningarna till ett fruktbart studieobjekt i detta sammanhang. Specifikt kommer den mediala meningsproduktionen att studeras i relation till hur den formulerade och framställde vad jag valt att kalla stora män.

Betydelsen av ”stor” är här tvåfaldig: för det första handlar det om män som under sina liv på olika sätt skapat ryktbarhet genom sina gärningar, för det andra om män som efter sin död genom varierande minneskulturella manifestationer tillskrivits olika betydelser. I de flesta fall samverkar dessa två. Det politiska handlar förstås också om vem som görs till föremål för offentliga manifestationer. Specifika val handlar på samma gång också om vem och vad som väljs bort.

Det politiska i vad monument representerar handlar om att monumenten är tänkta att äga en materiell beständighet över tid, vilket kan ses som ett av de centrala skälen till att så många staty- och monumentprojekt runt om i Europa varit omstridda vilket i sin tur också gör dem intressanta att studera. Vad som fästes i brons eller marmor spelade en stor roll. Mansfiguren behövde fånga så stora delar av samhället som möjligt och fungera som en symbol det stora flertalet kunde enas kring. De statyer som uppfördes hade också ett didaktiskt syfte. Genom sin imposanta fysiska

brating Swedish settlement in America (Amherst, 2018); Magnus Rodell: ”Lejonet i Narva. Monument, materialitet och politik under mellankrigstid” i Klas Kronberg & Anna Maria Forssberg (red.): *Minnet av Narva. Om troféer, propaganda och historiebruk* (Lund, 2018).

närvaro skulle de lära ut och inskräpa vissa värderingar och ideal.¹⁰ När en stor mans gärningar manifesterades genom ett monument var detta ett sätt att ge en viss politik en materiell beständighet.

En ytterligare dimension av det politiska i historiskt orienterade offentliga manifestationer handlar om de relationer som genom manifestationen skapas mellan monument, medier och minne. Genom invigningar skapas en temporär arena där det som är föremål för invigningen ges olika uttolkningar.¹¹ Dessa uttolkningar är av en politisk karaktär då de syftar till att framställa och inskräpa olika värden och synsätt som ytterst handlar om olika ställningstaganden av historisk och samhällelig natur. Invigningen som temporär arena görs möjlig och är inte tänkbar utan olika medier. I centrum finns förstas monumentet, museet, järnvägsstationen eller vad det nu kan röra sig om som efter invigningen finns kvar men som i samband med invigningen genom medier explicit laddas med rader av varierande betydelser. Är föremålet för invigningen av historisk karaktär formuleras olika kulturella minnen som monumentet genom sin materiella beständighet är tänkt att manifesteras för sina tänkta publikar.

För den som intresserar sig för hur relationerna mellan monument, medier, minneskultur och politik formulerades, förmedlades och gestaltades i 1930-talets europeiska offentlighet är den samtida dagspressen den kanske mest självklara materialkategorin. Även om nyare medier som radio och film trädde fram och fick ett bredare genomslag på 1920- och 30-talen är dagspressen under dessa decennier fortfarande det mest dominerande mediet. Presshistoriker har hävdat att 1920- och 1930-talens dagstidningar mer än andra institutioner skildrade det som hände runt

¹⁰ Jfr Magnus Rodell: "Fallna soldater och fortifikationer i vildmarken. Det ryska hotet och medielandskapet kring 1900" i Leif Dahlberg & Pelle Snickars (red.): *Berättande i olika medier* (Stockholm, 2008), 85–89.

¹¹ Jfr Magnus Rodell: "Mediating the nation. Celebrating 6th June in Sweden" i David McCrone & Gayle McPherson (red.): *National days. Constructing and mobilising national identity* (Basingtoke, 2009), 121–135.

om i världen.¹² Genom dagspressens rapportering kring olika stora offentliga begivenheter blir det möjligt att studera hur den samlade pressen genom dessa offentliga händelser blev en av de mest centrala samhälleliga institutionerna i formulerandet av såväl 1920- och 1930-talets svenska samhälle som den internationella världsordningen för en bred, tidningsläsande allmänhet.¹³

Presshistorikern Per Rydén har konstaterat att dagspressen ”tog del i försöken att tolka och förändra” världen. Tidningarna ”är otänkbara utan denna ström av intryck från omvärlden, men de är också med om att forma det svenska folkets värld”.¹⁴ Kring 1920 uppgick den svenska dagspressens samlade upplaga till mer än två miljoner.¹⁵ Ser vi till att antalet hushåll i Sverige år 1920 var drygt 1 600 000 är detta tämligen anmärkningsvärt.¹⁶ Under 1920- och 30-talen innehade sålunda dagspressen den centrala positionen som skildrare och uttolkare av såväl inhemska som internationella händelser, förhållanden och skeenden.

I mitten av juli 1933 fylldes spalterna i olika göteborgstidningar och övrig press runt om i riket av mer eller mindre utförliga beskrivningar av tre olika invigningar. Exemplet i det följande hämtas från denna samlade minnesmanifestation i Göteborg. I *Stockholms Dagblad* beskrevs ”den tredubbla sjöfartshögtidligheten i Göteborg”.¹⁷ Vid Stigbergskajen där Amerikabåtarna lade till fick staden denna dag sitt ”ståtliga” sjöfartsmuseum. Denna

¹² Se exempelvis Stig Hadenius: ”Medelstenssons tidning” i Gunnar Fredriksson, Dieter Strand, Stig Hadenius & Karl Erik Gustafsson: *Aftonbladet – en svensk historia* (Stockholm, 1980), 223–224.

¹³ Johan Jarlbrink & Andreas Nyblom: ”Aviatik och journalistisk. Flygbaronen och medierna kring 1910” i *Scandia* 72:2 (2012); Pelle Snickars: ”Storstrejken 1909” i Mats Jönsson & Pelle Snickars (red.): *Medier och politik. Om arbetarrörelsens mediestrategier under 1900-talet* (Stockholm, 2007).

¹⁴ Per Rydén: ”Guldåldern (1919–1936)” i Gunilla Lundström, Per Rydén & Elisabeth Sandlund: *Den svenska pressens historia 3. Det moderna Sveriges spegel (1897–1945)* (Stockholm, 2001), 144.

¹⁵ Johan Jarlbrink: *Det våras för journalisten. Symboler och handlingsmönster för den svenska pressens medarbetare från 1870-tal till 1930-tal* (Stockholm, 2009), 186.

¹⁶ *Historisk statistik för Sverige, Del 1, Befolkning 1720–1945*, andra upplagan (Stockholm, 1969), 84.

¹⁷ ”Stor dag för sjöfarten i Göteborg”, *Stockholms Dagblad* 15/7 1933.

julidag invigdes även Sjömanstornet. Detta utgjorde ett minnesmärke över de som dog i handelsflottan under första världskriget, kröntes av statyn *Kvinna vid havet* och hade uppförts strax intill museet. I parken utanför museet avtäcktes en byst av Dan Broström, en centralfigur i den västsvenska rederinäringen och en av de viktigaste initiativtagarna till och finansierarna av Sjöfartsmuseet.¹⁸

Sjöfartshögtidligeten i Göteborg gör det möjligt att undersöka formerandet av stora män – både genom Broströms byst och de historiska gestalter som framställdes i Sjöfartsmuseet – och hur detta samspelade med och kontrasterades mot den kvinnofigur som krönte Sjömanstornet. På så vis går det utifrån denna offentliga högtidlighet att argumentera för att en politisk dimension som manifesterades i den samlade minneskulturella manifestationen sommaren 1933 var samtidens könsmaktsordning. Minnesfesten i Göteborg synliggör också den offentliga och nationellt betydelsefulla roll sjöfarten – såväl historiskt som i samtiden – tillskrevs i det svenska 1930-talet.

Sjöfart och varvsindustri: Förflutna och samtida heroer

Den första tilldragelsen den 14 juli 1933 utgjordes av invigningen av bysten av Dan Broström. Broström hade varit helt central i den göteborgska skepps- och rederinäringens expansion och var en av initiativtagarna till flera internationella fartygslinjer. Han var också verksam i riksdagens andra kammare och var under en period sjöfartsminister.¹⁹

Vid invigningen höll skeppsredaren Werner Lundquist ett inledande tal där han konstaterade att i samband med ”firandet av 200-årsminnet av varvsamiralen Fredrik Henrik af Chapmans födelse” – en annan stor man i den svenska sjöfartens historia – överlämnade föreningen Göteborgs sjöfartsmuseum en byst av

¹⁸ ”Riikets wälfärdh, näst Gudh, består på seglatz och skepzfarten”, *Aftonbladet* 14/7 1933.

¹⁹ För Broströms liv och gärning se exempelvis Axel Kamm: ”Daniel (Dan) Broström” i *Svenskt biografiskt lexikon*, <https://sok.riksarkivet.se/Sbl/Presentation.aspx?id=17043>, läst 19/4 2021.

denne ”vår namnkunnige skeppsbyggmästare”. Denna byst hade prytt Varvsparken sedan 1921 och på denna för Göteborgs sjöfarts så ”minnesrika plats” hade nu också Sjöfartsmuseet uppförts.²⁰

Bild 1. Hyllningarna av den göteborgske skeppsredaren Dan Broström utgjorde på samma gång ett sätt att inskräpa den svenska sjöfartens samtida ekonomiska betydelse (Sjöfartsmuseet Akvariet, Burk 2:12).

²⁰ ”Sjöfartsforskningen får 300.000 på det nya museets kungliga dag”, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 14/7 1933.

I historieskrivningen hade Chapman ofta beskrivits som den som gjorde konsten att bygga skepp till en vetenskap.²¹ I samband med resandet av Broströms byst konstaterade göteborgstidningen *Ny Tid* att bysten av Chapman borde flyttas så att de skulle komma i linje med varandra.²² De stora männen behövde helt enkelt träda fram på ett samlat sätt för att därigenom än tydligare synliggöra den framgångsrika, sekler långa utvecklingen av den svenska sjöfarten och i förlängningen även den svenska nationen. Framlyftandet av Chapman visade att den svenska sjöfarten hade sina historiska storheter som det var möjligt att lyfta fram och knyta an till. I talet erinrade Lundquist vidare om Dan Broströms gärning, varpå han överlämnade bysten i ”stadens vård”.²³

Broströms byst och högtidlighållandet av hans gärning utgjorde en kommentar till den svenska sjöfartens nationalekonomiska betydelse i den omedelbara samtiden. Denna pågående verksamhet fick sin historia offentligt manifesterad genom bysten av Broström och förmedlades också tydligt genom invigningarna av Sjöfartsmuseet i Göteborg 1933 och sedermera också Sjöhistoriska museet i Stockholm våren 1938.

Vid tidpunkten för högtidligheterna i Göteborg sommaren 1933 var sålunda den internationella sjöfarten av central betydelse för formerandet av en svensk nationell identitet. Den internationella sjöfartens geografiskt expansiva verksamhet hade en tydlig pendang i det nationella hyllandet av upptäcktsresande. År 1930 hade kvarlevorna av Andréexpeditionen återbördats till Stockholm under nästintill kvasireligiösa former. Även detta utgjorde en händelse som det rapporterades om i hela riket.²⁴

²¹ Se exempelvis Jan Linder: *Skeppens geni. F H Chapman och hans värld* (Stockholm, 2007).

²² ”Sjöfartsmuseet inviges troligen i mitten av maj”, *Ny Tid* 12/4 1933.

²³ ”Kung Gustaf inviger museum och monument över sjökrigets offer”, *Svenska Dagbladet* 15/7 1933; ”Lysande fest fast i hållande regn”, *Göteborgs Morgonpost* 15/7 1933; ”Sjöfartsforskningen får 300.000 på det nya museets kungliga dag”, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 14/7 1933.

²⁴ Se exempelvis Sverker Sörlin: ”Hemkomsten. De dödas färd från Vitön” i Lars-Erik Åse & Thomas Lundén (red.): *Andrée och Arktis. Ett hundraårigt perspektiv* (Stockholm, 1998), 50–59.

Avtäckningen av bysten sköttes av en annan betydelsefull göteborgsbo: Hugo Hammar som vid denna tid var chef för Götaverken. År 1933 var Götaverken med sina 47 200 sjösatta register-ton världens största skeppsvarv.²⁵ Vad gäller skeppsnäringen var Sverige med andra ord internationellt ledande. Hammar konstaterade att avtäckandet av Broströms byst ”i sanning är en kär plikt” för alla de som har minsta insikt i betydelsen av världshavens centrala betydelse för ”ökad folkförsörjning”.²⁶ Vad gäller sätten på vilka sjöfarten hade utvecklats beskrevs Broströms personhistoria och handlingar som sammanvävd med denna utveckling. Minnet av Broström och den historia av sjöfart hans gärningar vittnade om inskräpte varvsindustrins betydelse för 1930-talets svenska näringsliv. Under Hammars tal passerade tre flygmaskiner över Varvsparken.²⁷ Flygmaskinernas närvaro vid avtäckningen av Broström-bysten kan ses som både ett spektakulärt och nationalsymboliskt inslag.

Som tidigare nämnts var det inte bara historiskt betydelsefulla män som hyllades. Även de som medverkade i samband med högtidligheterna fick sin tribut. I samband med invigningarna blev Hugo Hammar själv föremål för hyllningstexter i rikspresen. Under rubriken ”Dagens profil” i *Dagens Nyheter* beskrevs hans gärning.²⁸ Denna text synliggör tydligt att en ytterligare typ av manliga heroer hade trätt fram på nationens scen – de män som ägnade sig åt den internationella sjöfarten. Genom invigningarna av Broströms byst och Sjöfartsmuseet tillskrevs dessa mäns gärningar – och alla historiska kopplingar som gjordes i samband med dessa – en nationell kontinuitet som de genom mediernas skildringar själva skrevs in i.

²⁵ Sten Östlund: *Götaverken. Till minne* (Göteborg, 2014).

²⁶ ”Sjöfartsforskningen får 300.000 på det nya museets kungliga dag”, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 14/7 1933.

²⁷ ”Tal av kungen, stor donation i Göteborg”, *Dagens Nyheter* 15/7 1933; ”Lysande fest fast i hållande regn” *Göteborgs Morgonpost* 15/7 1933.

²⁸ [Wolodja.]: ”Dagens profil”, *Dagens Nyheter* 15/7 1933.

Bild 2. Genom den maritima historia som Sjöfartsmuseet framställde och skildrade placerades Göteborg i centrum för nationens utveckling under både Gustaf II Adolfs dagar och i den omedelbara samtiden. I denna expansiva historia spelade stora män en huvudroll. (Göteborgs stadsmuseum).

Efter att Broströms byst avtäckts hade det blivit dags att inviga Sjöfartsmuseet. *Dagens Nyheter*s utsände berättade om den ”ly-sande skara” av bemärkta personer som samlats i museets minneshall.²⁹ Inför de stundande högtidligheterna hade ungefär 450 personer bjudits in, representanter för handel och sjöfart, officiella myndigheter och vetenskapliga institutioner.

Ser vi på invigningarna som offentliga handlingar inom det allmänna livet bär detta på sin politik. Det är samhällets övre skikt, de som ibland kallas de bärande, som medverkar till att göra händelserna i Göteborg den 14 juli 1933 till offentliga begivenheter. Det är dessa som framställs som drivande i samhällelig utveckling. Det är också mot dessa skikt och dess representanter som pressen runt om i Sverige riktar sitt intresse och som de lyfter fram. Närvaron av ”kända och notabla personer” bidrog till att göra invigningarna till mediala begivenheter det var värt att rapportera om.

²⁹ ”Tal av kungen, stor donation i Göteborg”, *Dagens Nyheter* 15/7 1933.

Mediehistorikern Patrik Lundell har konstaterat att omnämmandet av publiker vid olika offentliga begivenheter var viktig, inte minst publiker ”med hög social eller professionell prestige”.³⁰ Närvaron av celebriteter bidrog till att forma händelsen till en regional och nationell angelägenhet som gav den dess breda offentliga sanktion. De återkommande uppräkningsarna i tidning efter tidning illustrerade detta.³¹ Omnämmandet av notabla personer rymmer också sin politik då dessa hade betraktats som de bärande förr och fortfarande framställdes som centrala för samhällets och nationens fortbestånd och utveckling.

Invigningen av Sjöfartsmuseet handlade förstås om en byggnad och inte en person. Det är dock slående hur rader av historiska och samtida män lyftes fram och tillskrevs centrala roller i den historia och den historieskrivning som museet förmedlade. Den förste talaren, ordföranden i Sjöfartsmuseets styrelse Herbert Jacobsson, knöt an till de ord som hade ristats in på bortre kortväggen i museets minneshall och som en gång formulerats av Göteborgs grundare Gustaf II Adolf: ”Riikets wälfärdh, näst Gudh, beståår på Seglatz och Skepzarten”. Och det var också Gustaf II Adolf själv som under sin regenttid verkade för just denna tanke. Det episka misslyckandet med regalskeppet Vasa 1628 var en del i viljan att expandera den örlogsflotta som utgjorde en viktig del i Sveriges territoriella ambitioner under 1600-talet. Enligt Jacobson uttryckte Gustaf II Adolfs ord också den tanke som genomsyrade byggandet av Göteborg, ord som fortfarande beskrev ”livsvillkoret för vårt land”.³² Att det handlade om livsvillkor inskräpades med all önskvärd tydlighet genom den historia Sjöfartsmuseet syftade till att berätta om. På så vis placerade Jacobssons ord staden Göteborg i centrum för nationens fortlevnad under såväl Gustaf II Adolfs dagar som i det tidiga

³⁰ Lundell: *Attentatet mot Hierta*, 33.

³¹ Jfr Magnus Rodell: *Att gjuta en nation. Statyinvigningar och nationsformering i Sverige vid 1800-talets mitt* (Stockholm: 2002), 34.

³² ”Kung Gustaf inviger museum och monument över sjökrigets offer”, *Svenska Dagbladet* 15/7 1933; ”Sjöfartsmuseet invigt idag”, *Ny Tid* 14/7 1933; E. T., ”Riikets wälfärdh, näst Gudh, beståår på Seglatz och Skepzarten”, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 12/7 1933.

1930-talet. I båda sammanhangen uppbars de drivande rollerna av stora män, och en gynnsam näringspolitik med fokus på sjöfarten skulle gynna hela nationen.

Jacobsson fortsatte sitt tal med att knyta an till den omedelbara samtiden då han slog fast att under Gustav V:s regering hade sjöfarten expanderat och nått kulmen på sin utveckling. År 1933 var varje land på jorden dit sjöfart var möjlig ”i direkt förbindelse på svenska kölar med Sverige”. Här formulerades en värld där avlägsna platser bands samman av sjöfart och handel. Såväl under kriget som under efterkrigstidens ekonomiska expansion hade detta ”linjenät” varit avgörande för ”den svenska folkförsörjningen”.³³ I dessa ord formulerades sjöfarten som en central aktör både för inhemska och internationella förhållanden, och den svenska nationen bredde ut sig över världen. I den historieskrivning som upprättades genom dagspressens rapportering vore denna expansion inte möjlig utan drivande män, allt under överinseende av monarken.

Berättelsen om män som drivande i nationens samhälleliga och kulturella utveckling inskräppte visuellt då den övervägande delen av de fotografier från de olika invigningarna som publicerades i lokal och nationell dagspress oftast föreställde de olika, mer eller mindre bemärkta, män som medverkade vid högtidligheterna. Kungen själv intog föga förvånande lite av en huvudroll men bland övriga återfanns ett flertal som representerade den göteborgska varvsindustrin. Textmässigt framställdes också denna berättelse genom rader av biografiska notiser.³⁴

Havets arbetare och kvinna vid havet

Vad gäller de politiska betydelser som står att utläsa i mediernas skildringar av stora mäns centrala roll i 1920- och 30-talens politiska kultur händer något intressant när vi når fram till den

³³ ”Kung Gustaf inviger museum och monument över sjökrigets offer”, *Svenska Dagbladet* 15/7 1933.

³⁴ Jfr Magnus Rodell: *Det brutna svärdet. Minne, monument och unionsupplösning* (Karlstad, 2005), 43.

Bild 3. Sjömanstornet och statyn *Kvinna vid havet* syftade till att fungera som ett "äreminne" över de 690 män och kvinnor som gav sitt liv för att trygga Sveriges försörjning under första världskriget (Sjöfartsmuseet Akvariet Burk 2:12).

tredje och sista invigningen denna regniga julidag – Sjökrigs-offrens minnesvård eller Sjömanstornet med *Kvinna vid havet*.

Vid Sjömanstornets fot återfanns 11 tavlor i granit. I sitt invigningstal konstaterade landshövdingen Oscar von Sydow att ”i graniten har inristats” namnen på de 690 sjömän ”vilka under utövande av sitt fredliga värv offrat livet för landets välfärd”. De dödas namn hade huggits ut under namnet på det fartyg på vilket de tjänstgjort. Fartygen var i sin tur placerade i den ordning som minsprängningen, konvojkollisionen eller torpederingen hade drabbat fartyget.³⁵ Monumentet syftade till att utgöra ett ”äreminne över dessa havets arbetare, en svenska folkets tacksamhetsgård åt deras trohet och pliktuppfyllelse intill döden”.³⁶

Detta monument hade initierats i mars 1919 då ett uppprop ställdes till ”Sveriges folk”.³⁷ Uppropet undertecknades av 23 män i ledande positioner i det dåtida svenska samhället. Männerna bakom monumentet var vad som brukar beskrivas som samhällsbärande. Undertecknandet av upproret fungerade som ett sätt att inskräpa denna funktion. Uppropet publicerades i tidningar runt om i hela Sverige i mars 1919.

Genom namngivandet av alla de döda på monumentets sockel skapades i ett svenskt monumenthistoriskt sammanhang en ny monumenttyp där den vanliga individens insats i ett visst historiskt sammanhang erkändes. Den berättelse om stora enskilda mäns betydelse som förmedlades genom Broströms byst och genom rader av medieringar i Sjöfartsmuseet fick här en tydlig kontrast då havets arbetare – vanliga män och några kvinnor – genom granittavlornas uppräknings fick sitt symboliska erkännande. Även om den okände soldatens grav blev en vanlig monumenttyp runt om i de krigförande länderna under 1920- och 1930-talen återfanns också i snart sagt varje mindre samhälle i de länder

³⁵ Attackerna mot svenska handelsflottan under första världskriget har exempelvis behandlats av Lennart Lundberg: *Handelsflottan under första världskriget* (Södertälje: 1996).

³⁶ ”Kung Gustaf inviger museum och monument över sjökrigets offer”, *Svenska Dagbladet* 15/7 1933; ”Göteborgs sjöfartsmuseum invigt. Minnesmärke över sjökrigets offer”, *Trelleborgs-Tidningen* 15/7 1933.

³⁷ Till minne av sjökrigets offer (Göteborg, 1934), 5.

som medverkat i det stora kriget också minnesmärken där samhällets stupade namngavs.³⁸

I en notis i *Trelleborgs-Tidningen* – publicerad en vecka före invigningarna – berättades att invigningen av Sjömanstornet skulle "förrättas av kungen" och att anhöriga till de "i sjökriget omkomna" kunde erhålla inträdeskort genom att kontakta Nationalfondens arbetsutskott på Norra Hamngatan i Göteborg.³⁹ Dessa inträdeskort gjorde det möjligt för vanliga människor att utgöra en del av den närvarande publiken vid invigningen av Sjömanstornet. På så vis blev delar av publiken här av en annan karaktär än den mer uppburna och burgna publik som närvarat vid invigningarna av Broströms byst och Sjömanstornet. Publiker där, som konstaterats, olika bemärkta bland samtidens män namngavs. I vissa fall beskrevs de även i notiser och porträtterades genom fotografier.

Av alla de personer som fått sina namn inristade i granit på Sjömanstornets sockel var det ett mindre antal som var kvinnor. I början av 1900-talet var de ombordanställda inom handelsflottan 10 procent kvinnor och dessa jobbade i huvudsak som städerskor och kokerskor.⁴⁰ Att några av dessa fick sina namn återgivna på ett monument år 1933 blir på ett sätt än mer unikt än att deras manliga kollegor också fanns där. Sättet på vilket kvinnor offentligen manifesterades symboliskt under 1930-talet förmedlades på ett mer representativt sätt i statyn *Kvinna vid havet*. I dagspressen slogs fast att tornet och statyn skulle vara ett monument över de som dog i handelsflottan under första världskriget och skulpturen på krönet var tänkt att ge "en vision av de hemmavarande kvin-

³⁸ Se till exempel Ken Inglis: *Sacred places. War memorials in the Australian landscape* (Victoria, 2008); Nuala C. Johnson: *Ireland, the great war and the politics of remembrance* (Cambridge, 2003); Alex King: *Memorials of the great war. The symbolism and politics of remembrance* (Oxford, 1997).

³⁹ "Minnesvården över sjökrigets offer", *Trelleborgs-Tidningen* 6/7 1933.

⁴⁰ Fredrik Kämpe: "Neutralitetens pris: Handelsflottan och folkförsörjningen" i *Sjöhistorisk årsbok 2016–2017 Sverige och första världskriget. Maritima perspektiv* (Lund, 2017), 103–104.

norna, som i ångest väntade på sina män”.⁴¹ I ett brev från 1964 menade skulptören Ivar Johnsson att han vid utförandet av skulpturen ”inte tänkt på någon särskild grupp av kvinnor, utan på alla som i oro väntar vid havet”.⁴²

Statyn *Kvinna vid havet* syftade alltså inte på någon speciell kvinna, utan snarare på ett kollektiv som levde sina liv längs västkusten under kriget. I monumentkonsten från 1800-talets mitt fram till 1930-talet hade kvinnogestalter fungerat som allegoriska figurer.⁴³ Dessa figurer fick representera olika abstrakta ideal såsom frihet – där den mest kända förstås är Auguste Bartholdis Frihetsgudinna som återfinns på Jersey Island i New Yorks hamn – eller som personifikationer av nationen, exempelvis Marianne, Germania och Svea.⁴⁴ Några år efter den preussiska segern i kriget mot Danmark 1864 uppfördes Siegessäule i centrala Berlin. På toppen av monumentet återfinns en bronsstaty av Victoria, den gudinna som personifierade segern. I detta monument fick den kvinnliga figuren symboliskt förkroppsliga både segern och den nyligen utropade tyska nationens storhet.⁴⁵ I detta fanns en implicit könspolitik. Faktiska kvinnor tillskrevs vanligtvis inte ett reellt nationellt aktörsskap utan uppbar enkom symboliska funktioner. Det är också möjligt att se gestaltningarna av män och kvinnor som ett sätt att framställa de roller könen hade i samtidens samhällseliga och nationella projekt.⁴⁶

⁴¹ ”Stort skulpturverk av Ivar Johnson fullbordat i tysthet”, *Svenska Dagbladet* 13/4 1933.

⁴² ”Öppnar igen”, *Arbetet* 5/21 1988.

⁴³ Jfr Gillis: ”Introduction” och Magnus Rodell: ”Slavhandlare, nationella heroer och sexarbetare. Skisser till en monumentens historia” i *Historielärarnas förenings årsskrift 2021*, 15–16

⁴⁴ Frihetsgudinnans symbolik har behandlats av bland annat Cara A. Sutherland: *The statue of liberty* (New York City, 2003).

⁴⁵ Siegessäule behandlas i exempelvis Helke Rausch: ”The nation as community born of war? Symbolic strategies and popular reception in public statues in late nineteenth-century western European capitals” i *European review of history* 14:1 (2007), 73–101.

⁴⁶ Sara McDowell: ”Commemorating dead ‘men’. Gendering the past and present in post-conflict Northern Ireland” i *Gender, place and culture* 15:4 (2008), 335–354. Se även Charlotte Tornbjör: *Den nationella modern. Moder-*

Under 1920-talet hade dock statyer av två faktiska kvinnor avtäckts i Sverige. 1924 invigdes en staty av sångerskan Jenny Lind (1820–1887) på Framnäs udde vid Djurgårdsbrunnsviken i Stockholm. Tre år senare avtäcktes en staty av Fredrika Bremer (1801–1865) i Humlegården i Stockholm. Det lite anmärkningsvärda är att den är utförd av den kvinnliga skulptrisen Sigrid Fridman (1879–1963).⁴⁷ I sin utformning förmedlar statyn motsatser. Gestalten är både stark och vek, jordbunden och eterisk. Hon befinner sig i rörelse men förmedlar också ett slags sårbarhet.⁴⁸ Både Bremer och Lind sällar sig till kretsen av internationellt bemärkta svenskar. Dessa två statyer av namngivna kvinnor är undantagen i en manligt präglad regel.

Kvinna vid havet i Göteborg är inte namngiven. Hon utgör en symbolisk figur men föreställer samtidigt en kvinna med sina verkliga motsvarigheter. Kontrasteras *Kvinna vid havet* mot bysten av Broström som invigts tidigare samma dag blir det ändå tydligt att kvinnan förblir anonym. *Kvinna vid havet* och Sjömanstornet utgör ett slags symbolisk kollektiv gravplats för de män och kvinnor som mötte sin död på det öppna havet. Dan Broström hade redan sin storslagna individuella grav på Östra Kyrkogården i Göteborg, på den del av kyrkogården som kallas ”rikemanskullen”.⁴⁹ Bysten i Varvsparken handlade om att ära en specifik man som framställdes som nationens nya typ av hjälte. De män som var drivande i den svenska sjöfartsnäringen tillhörde som konstaterats ovan samhällets övre och mer privilegierade skikt. Dessa män utmärktes av sina aktiviteter och sin rörelse framåt. I utformningen och beskrivningarna av *Kvinna vid havet* befinner hon sig i väntan. Trots all den oro och ångest detta kan

skap i konstruktioner av svensk nationall gemenskap under 1900-talets första hälft (Lund, 2002). Se även Jessica Sjöholm Skrubbe: *Skulptur i folkhemmet. Den offentliga skulpturens institutionalisering, referentialitet och rumsliga situationer 1940–1975* (Göteborg, 2007).

⁴⁷ Anneli Nilsson: ”Fredrika Bremer i hjortronlandet”, *Stockholmskällan* 8–14/2 2014.

⁴⁸ Ingrid Svensson: ”Sigrid Fridmans staty av Fredrika Bremer i Humlegården” i *Lambda Nordica* 12:4 (2007), 43.

⁴⁹ Bengt A. Öhnander: *Göteborg berättar igen* (Göteborg, 1994), 145.

innebära handlade det likafullt om ett tillstånd av passivitet. Hon som väntar har i hög grad förlorat sin agens, och hennes situation blir beroende av någon annan, av en man, som i hundratals fall aldrig återvände.

Monument, offentliga manifestationer och politik

Under 1900-talet har politik i lika hög grad formerats genom offentliga manifestationer som genom partier, parlament och politiska tänkare. Sjöfartshögtidligheterna i Göteborg i juli 1933 uppmärksammades av dagstidningar i hela Sverige. I rader med texter kunde tidningsläsarna i detalj följa vad som gick av stapeln. Tidningarna gjorde invigningarna av Dan Broströms byst, Sjöfartsmuseet och Sjömanstornet med *Kvinna vid havet* till arenor på vilka det som var föremål för invigningen beskrevs och gavs olika uttolkningar. Genom ett offentlighets- och mediehistoriskt perspektiv har fokus riktats mot dessa minnesmanifestationer och jag har visat hur beskrivningar och uttolkningar formulerade sin politik. Olika typer av dagstidningstexter, bilder, tal och monumentens materialitet framställde olika ställningstaganden om samhällets, historiens och människans natur. Min studie bidrar i generell mening till att synliggöra hur meningsproduktionen kring offentliga manifestationer utgör en väg till en djupare förståelse av hur politiska föreställningar och positioner framställs och cirkulerar i publika sammanhang.

I mina exempel diskuterades politik som något som formerats genom just olika offentliga manifestationer och den roll föredömliga män spelat i nationens symboliska formering. Under 1930-talet hade turen kommit till bemärkta representanter inom sjöfarten och rederinäringen. I tidningstexter, hyllningstal och genom byster skildrades dessa individers framgångar och de framställdes som centrala i nationens samhälleliga och historiska utveckling. De sågs som nationens banérförare och genom den samtida roll som sjöfart och rederiverksamhet hade gjordes dess ledande män till tidens hjältar.

Växelspelet mellan Broströms byst, Sjömanstornet och *Kvinna vid havet* under ”den tredubbla sjöfartshögtidligheten i Göteborg” synliggör hur en förskjutning ägde rum vad gäller vilka som blev föremål för materiellt beständiga manifestationer under 1930-talet.⁵⁰ Denna förskjutning blir möjlig att identifiera just genom ett offentlighets- och mediehistoriskt perspektiv på politik. Broströms byst utgjorde i en mening något traditionellt samtidigt var han en ny typ av manlig nationell hjälte – den som var drivande inom skepps- och varvsnäringarna. Sjömanstornet med de inristade namnen på hundratals män och en handfull kvinnor utgjorde något nytt då det var vanliga människor som hyllades och gavs sitt beständiga minne. Namngivandet av de döda innebar att den enskilda, vanliga människans insats fick sitt symboliska erkännande. Här framställdes en förskjutning i vem som kunde bli föremål för ett större monumentprojekt. Namngivandet av vanliga män och kvinnor samspelade med den mer progressiva politik det regeringsbärande socialdemokratiska partiet representerade. Även om *Kvinna vid havet* påminner om tidigare allegoriska och symboliska framställningar är hon samtidigt en kvinnofigur med verkliga motsvarigheter längs Västsveriges kuster.

En ambition i denna studie har varit att synliggöra hur det är möjligt att förstå och undersöka politik som något som historiskt formerats genom offentliga minnesmanifestationer och cirkulerat genom olika medier. Just monuments och museers tänkta materiella beständighet över tid gör att deras tillkomsthistorier ofta är långdragna och inte sällan omstridda. Vad och vem som skulle ges beständighet syftade till att kunna skapa en så stor uppslutning kring monumentet eller museet in fråga och så lite konflikter som möjligt, ambitioner som inte sällan stötte på patrull. Allt detta laddade monument och museer med politiska betydelser och gör dem till fruktbara studieobjekt för de som vill undersöka politisk meningsproduktion i offentliga sammanhang.

Ett offentlighets- och mediehistoriskt perspektiv på olika typer av publika manifestationer där politiska föreställningar och idéer

⁵⁰ ”Stor dag för sjöfarten i Göteborg”, *Stockholms Dagblad* 15/7 1933.

salufördes och cirkulerade utgör ett fortfarande mindre studerat fält. I den här studien har jag fokuserat på exempel hämtade från det svenska 1930-talet. Perspektivet är möjligt att använda oavsett nationell kontext och kronologiskt tillämpbart alltifrån 1800-talets mitt, då ett mer mångförgrenat och för ett större flertal tillgängligt medielandskap fanns att tillgå.

För de som intresserar sig för exempel där gränserna mellan det nationella och det internationella befinner sig under kontinuerlig förhandling utgör mediernas skildringar och rapportering kring invigningarna av de Olympiska spelen från 1896 och framåt en möjlighet. Med det perspektiv som varit vägledande här skulle det vara möjligt att visa att idrott – som förment ofta ses som opolitisk – utgjort och utgör en kraftfull arena för att framställa rader av budskap, genomsyrade av varierande politiska föreställningar och attityder.

Vill vi få en djupare förståelse för det kalla krigets offentligt förmedlade föreställningsvärld utgör invigningarna av sommar-OS i Moskva 1980 (som bojkottades av USA) och Los Angeles 1984 (som bojkottades av Sovjetunionen) fruktbara studieobjekt. Kalla krigets politik artikulerades i dessa sammanhang från mediala arenor med global cirkulation. I ett nationellt sammanhang fick de politiska förändringar som ägde rum i Sverige på 1920- och 1930-talen genom Sjöfartsmuseet och Sjömanstornet på ett liknande sätt sin musei- och monumentpolitiska manifestation.